

DOKUMENTY A MATERIÁLY

OBRANA KARPÁT V ZÁMEROCH GENERÁLNEHO ŠTÁBU RAKÚSKEJ ARMÁDY Z ROKU 1811

BOHUŠ KLEIN

KLEIN, B.: Defence of Carpathians in the view of General Staff of the Austrian Army from 1811. *Vojenská história* 2, 1, 1998, pp 56–68, Bratislava.

Author translated and compiled so far unexploited manuscript source, which can be find in military archives in Vienna. Training material of military nature was drawn up in the section of Austrian General Staff for Hungarian regional science and deals with adequate operational activity of Austrian troops in case of Russian Army's assault from Northeast, respectively from Northern side towards mountain range of Carpathians. Free translation of manuscript paper in abbreviatory way densely features military meaning Carpathians and adjacent Slovak territory in military plans of Austrian General Staff for defence of Carpathians at the beginning of 19th century.

Military History. Austria – Hungary. Military plans for defence of Carpathians from 1811.

Vo vojenskom archíve vo Viedni sa nachádza doteraz slovenskou vojenskou historickou vedou nevyťaženy rukopisný prameň. Spracoval ho v decembri 1811 kapitán Karol Hartlieb¹ z generálneho štábu rakúskej armády vo Viedni. Rukopisný elaborát má názov: Náčrt inštrukcie na obranu Karpát.² Tento inštrukčný materiál vojenského zamerania bol vypracovaný v oddelení rakúskeho generálneho štábu pre uhorské krajinoznanectvo (Ungarn Länderkenntniss) a zaoberá sa primeranou operačnou činnosťou rakúskeho vojska v prípade útoku ruskej armády zo severovýchodného, respektíve severného smeru na horský oblúk karpatských pohorí. To však za predpokladu, že ruská armáda vyradí z boja rakúske vojsko v Haliči, presnejšie, porazí rakúske vojenské zoskupenie dislokované medzi riekami San a Wisloka. Autor vojenskej inštrukcie na obranu Karpát podrobne rieši problematiku obrany nielen samotných priesmykov Západných a Východných Karpát, ale aj hlbšieho zázemia za karpatským oblúkom, ktoré je zhruba identické s dnešným severným Slovenskom v širšom prihraničnom pásme od Kysúc a Žilinskej kotliny cez Turiec, Oravu, Liptov, Spiš, Šariš a Zemplín s pokračovaním karpatských pohorí na dnešnej Zakarpatskej Ukrajine a v Rumunsku.

Ďalej uvádzame voľnejší preklad rukopisného elaborátu najmä z toho dôvodu, že skratkovo a hutne charakterizuje vojenský význam Karpát a priľahlého slovenského územia vo vojenských plánoch obrany rakúskeho generálneho štábu na začiatku 19. storočia. V záujme zachovania autenticity vtedajšej vojenskej terminológie a zemepisného miestopisu uvádzame v zátvorkách za dnešným slovenským názvom jeho originálny prepis z nemeckého rukopisu.³

¹Jeho vojenskú kariéru možno sledovať podľa schematizmov rakúskej armády (Militär Schematismus des ö. Kaiserthums), vydávaných každoročne vo Viedni od roku 1819 do roku 1918. Podľa schematizmu bol Karol (Carl) Hartlieb v roku 1819 majorom a príslušníkom generálneho štábu rakúskej armády. V roku 1828 ho vymenovali za vedúceho kreslarskej kancelárie generálneho štábu a v roku 1829 za jej riaditeľa (Director der Zeichnungs-Kanzley). Roku 1830 ho povýšili do hodnosti podplukovníka a v roku 1834 do hodnosti plukovníka. Roku 1839 ho vymenovali do hodnosti generálmajora (General-Majors) a kmeňovo patril k 45. pešiemu pluku v Karlovaci (Carlstadt) v dnešnom Chorvátsku, roku 1848 získal hodnosť poľného maršala-generálporučíka (Feldmarschall-Lieutenants). Toho istého roku sa stal titulárnym majiteľom 45. pešieho pluku so sídlom v Karlovaci a zároveň ho vymenovali za čestného občana tohto mesta. Roku 1850 ho povýšili do hodnosti hlavného poľného maršala (Feldzeugmeister) a vyznamenali Veľkým krížom Márie Terézie. Zomrel v roku 1860, lebo schematizmus z roku 1861 jeho meno už neuvádza.

²Entwurf zu einer Instruktion zur Vertheidigung der Karpathen. Kriegsarchiv Wien, Sign.: K VII k 125 F.

³Pri identifikácii zemepisných a sídliskových názvov sme použili práce: MAJTÁN, M.: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava, SAV 1972. KRISTÓ, Gy.: Korai magyar történeti lexikon (9.–14. század).

Karpaty, ktoré obkolesujú Uhorsko a Sedmohradsko (Hungarn und Siebenbürgen) na ich celej severnej strane, sú studené a drsné pohorie. Ich západná časť je pomerne vysoká s hlbokými dolinami a skalnými roklami; východná je v šírke 121 km (16 Meilen)⁴ porastená hustým lesom. Pohoria sú priechodné výlučne pešími chodníkmi, výnimku tvoria len doliny Dunajca (Dunajec), Popradu (Poprad), Váhu (Waag) a Oravy (Arva). Sú to známe Tatry (das Tatern Gebirg), ktoré vytvárajú 60,6 až 68,2 km dlhú (8 bis 9 Meilen) skalnú stenu medzi Oravou a Kežmarkom (Keszmark). Tu takmer každou dolinou proti toku potokov vedú pešie chodníky, ktoré sa končia na strmých skalných útesoch, a keď sa aj väčšina skalných štítov s veľkou námahou a s nasadením života dá zdolať, robia to len poľovníci kamzíkov a zvedaví cestovatelia. Ale aj na to treba sprievodcov; v riedko osídlených oblastiach sú dobrí sprievodcovia zriedkaví, najlepších azda možno nájsť na Spiši (Zips).

Keďže ani v ostatných častiach Karpát sa všade nestretávame s cestami prejazdými vozmi, tak na vine nie je ich samotný povrch, ale viac-menej úroveň tamojšej kultúry. Pohorie Karpát teda možno prejsť takmer všade, hoci k tomu dochádza len zriedkavo, a nie na všetkých miestach.

Nezvyčajný rozsah obrannej línie (Defensions-Linie)⁵ vytváranej samotným pohorím núti našu armádu (Armee)⁶ postaviť početné oddiely (Detachements)⁷ na obranu mnohých prechodov cez hrebene (Créte)⁸ tohto prírodného reťazca. Pritom vôbec nie je pravdepodobné, žeby nepriateľ⁹ kombinoval všeobecný útok s prechodom celých Karpát. Svoje prvé vojenské operácie musí zamerať na ovládnutie hlavných komunikácií, a práve na ich obranu musíme orientovať činnosť svojich obranných vojenských zoskupení tak, aby sme jeho zábery prekazili. **Týmito komunikáciami sú:**

1. Cesta z Tešína (Teschen) cez Šance (Jablunka Schanze)¹⁰ na Čadcu (Csacza) do údolia Váhu smerom na Žilinu (Silein).

2. Z Haliče (Gallizien) zo Zywieca (Seybusch) údolím Solky (Sola-Thale) do Čadce a ďalej.

3. Cesta cez Jordanow (Jordanow), Podvilk (Podwelk) na Tvrdošín (Twrdosin) do údolia Oravy.

4. Vozová cesta z Noweho Targu (Neumarkt) cez Czarny Dunajec (Czerny Dunajec) na Trstenú (Trsztenna) a Tvrdošín.

5. Vozová cesta cez Bialku a vrch Magurku (Magura-Berg)¹¹ do Kežmarku.

6. Cesta popri Dunajci cez Spišskú Starú Ves (Ó Falu, Altdorf)¹² na Kežmarok; alebo cez Starú Ľubovňu (Lublau) na Kežmarok; alebo cez Starú Ľubovňu, Sabinov (Szeben) na Prešov (Eperies).

Budapest, Akadémiai kiadó 1994, mapu a repertórium J. Lipského a ďalšie. Pri prepise pôvodného rukopisu sme dodržali slohové členenie a v zátvorkách uvádzame autentickú transkripciu názvov.

⁴1 míľa meria 7,586 km, stopa (Fuss, Schuh) meria 0,316 m. Podľa HLAUVÁČEK, I.–KAŠPAR, J.–NOVÝ, R.: Vademecum pomocných vied historických. Praha, Svoboda 1988, s. 169. Túto dolnorakúsku (viedenskú) sústavu mier a váh zaviedol dekrét M. Terézie roku 1765 s platnosťou pre celú monarchiu.

⁵Defensions – Línie (fr.), obranná línia, čiara.

⁶Tu pod všeobecným termínom Armee (špan., lat.) prevzaté do nem. vojenskej terminológie, armáda pozostávala z niekoľkých zborov.

⁷Detachment (fr.), jednotka, oddiel.

⁸Créte (fr.), hrebeň, priesmyk.

⁹Pod nepriateľom sa v celom rukopise chápe cárske Rusko Alexandra I. (1801–1825)

¹⁰Tieto šance ležali v priestore dnešnej moravskej dediny Šance, južne od železničnej stanice Jablunkovský priesmyk (639 m). Cez terajšie Šance viedla začiatkom 19. storočia hlavná vojenská cesta z Jablunkova cez Nižné, Prívárovece a Podzávoce do Čadce. Dnešná hlavná cesta spájajúca Čadcu s Jablunkovom vedie cez Svrčinovec. Šance (nem.) je všeobecné pomenovanie poľných vojenských zemných opevnení, stavaných na dôležitých komunikačných bodoch od 16. do 19. storočia. Podľa typu rozoznávame uzavreté (reduta, fort) alebo otvorené šancové opevnenia (luneta, redan). Bližšie BOCHENEK, R.: Od palisád k podzemným pevnostem. Praha, Naše vojsko 1972, s. 171–173.

¹¹Magura-Berg, dnes pohorie Spišská Magura, cesta z Bialky do Kežmarku prechádza ťažkým horským terénom a Sedlom pod Príslopom (1081 m).

¹²Tu je uvedený maďarský a v zátvorce aj nemecký ekvivalent názvu dnešnej Spišskej Starej Vsi.

7. Z Noweho Saczu (Neu Sandec) cesta cez Piwnicsnu (Piwniczna), Starú Lubovňu a odtiaľ na Bardejov (Barthfeld), Kežmarok, Levoču (Leutschau) alebo na Prešov.

8. Pri Dukle sa zbiehajú dve hlavné cesty, jedna z Pilszna (Pilsno), druhá z Przemysla (Przemisl). Z Dukly vedie cesta cez Bardejov na Prešov a Košice (Caschau).

9. Pri Komárniku (Komarnik) odbočuje z nej druhá cesta, ktorá vedie na Stropkov (Stropko). Odtiaľ ide cez Kapušany (Kapi) tiež do Prešova, alebo pozdĺž rieky Ondavy (Ondova) cez Vranov (Varano) a Michalovce (Nagy Mihaly) do vnútrozemia.

10. Cesta z Rymanova (Rimanov) cez Jaslisku (Jasliska), Humenné (Homonna), Vranov (Varano), Hanušovce (Hanusfalva) na Prešov; alebo z Humenného do údolia Ondavy (Ondova-Thal) na Trhovište (Vasarhely) a ďalej k Tise (Theiss).

11. Vozová cesta zo Starého Sambora (Stare Miasto)¹³ cez Turku (Turka),¹⁴ Užok (Usok)¹⁵ a pozdĺž rieky Uh (Ung-Fluss)¹⁶ na Užhorod (Unghvar).¹⁷

12. Vozová cesta zo Stryja (Stry)¹⁸ cez Skole (Skole)¹⁹ a Nižnije Vorota (Vereczke)²⁰ na Mukačevo (Munkatz).²¹

Ďalšie východnejšie cesty vedúce z povodia Dnestra (Dniester)²² do Marmarošskej stolice (Marmaros Komitat) na Chust (Huszt)²³ a Sziget (Szighet)²⁴ nie sú v Uhorsku vozi voľne prejazdné; hoci v Haliči vedú až na uhorské hranice k prechodom cez Karpaty dobre vybudované cesty (Chauséen).²⁵

Cesta z Dukly na Prešov pretína Karpaty približne v ich polovici, a práve ňou by mohol nepriateľ preniknúť do srdca Uhorska a do najúrodnejších oblastí tohto kráľovstva. Na tomto smere však bude táto cesta v prípade vojny s Ruskom mimoriadne dôležitá. Tak isto cesty zo Starého Sambora na Užhorod a spomenuté cesty zo Skoly na Mukačevo budú v prípade ruského vpádu veľmi dôležité ako skutočné krajinské brány (a porteé), keď ich nepriateľ súčasne použije pri kombinovanom vpáde do Sedmohradska. Tieto prípadné vojenské operácie nepriateľ a však už nepatria k riešeným problémom obrany Horného Uhorska.²⁶ Preto túto časť končím len konštatovaním, že uvedené cesty sú v oveľa horšom stave ako cesta z Dukly na Prešov, pretože v dĺžke 121,3 až 128,9 km (16 bis 17 Meilen)²⁷ prechádzajú samými priesmykmi (Defiléés)²⁸ alebo vysokými horami s hustými lesmi, v ktorých nie je možné záso-

¹³Dnes mesto Starý Sambor na Zakarpatskej Ukrajine.

¹⁴Dnes mesto Turka na Zakarpatskej Ukrajine.

¹⁵Dnes mesto Užok na Zakarpatskej Ukrajine.

¹⁶Rieka Už na Zakarpatskej Ukrajine.

¹⁷Mesto Užhorod na Zakarpatskej Ukrajine.

¹⁸Mesto Stryj na Zakarpatskej Ukrajine.

¹⁹Dnes mesto mesto Skole ležiace severne od mesta Sviatoslavovo na Zakarpatskej Ukrajine.

²⁰Vereczke, maď. Alsóverecke, dnes Nižnije Vorota na Zakarpatskej Ukrajine pod Vereckým priesmykom na rozvodí Latorice a Opira. Ku geografickému a vojenskému významu tohto priesmyku pre dejiny Uhorska vo včasnom stredoveku pozri bližšie KRISTÓ, Gy.: Korai magyar történelmi lexikon (9.– 14. század). Budapest, Akadémiai kiadó 1994, s. 725.

²¹Dnešné Mukačevo na Zakarpatskej Ukrajine.

²²Rieka na Zakarpatskej Ukrajine a pohraničná rieka s dnešnou Moldavskou republikou.

²³Dnešné mesto Chust na Zakarpatskej Ukrajine.

²⁴Dnes mesto Sighetru Marmatici v severnom Rumunsku.

²⁵Tu autor inštrukcie pomenoval cesty ako chausseen (fr.). Bola to cieľavedome vybudovaná umelá cesta, pozostávajúca z dvoch vrstiev štetového kameňa. Prvá spodná vrstva sa skladala z veľkých kameňov, vyrovnaná hrubým štrkom a pieskom. Druhú, hornú vrstvu vytvárali menšie kamene vyrovnané vrstvou jemnejšieho štrku a piesku. Pozri: NOVÝ, L. a kol.: Dějiny techniky v Československu do konce 18. století. Praha, Academia 1974, s. 523.

²⁶Carl Hartlieb ako autor tejto vojenskej inštrukcie na obranu Karpát pomenúva týmto zemepisným názvom podľa vtedy zaužívanej zvyklosti hornú časť Uhorska, teda zhruba dnešné územie Slovenska. K tejto problematike pozri CHALOUPECKÝ, V.: Staré Slovensko. Bratislava 1923, s. 11–13. K problematike zemepisného poňmania stredovekých dolnouhorských a hornouhorských banských miest pozri PROBST, G.: Die niederungarischen Bergstädte. München 1966. s. 11–12, pozn. č. 2.

²⁷Pozri pozn. č. 4.

²⁸Défilé (fr.), priesmyk.

bovať proviantom napredujúce vojenské jednotky. Obyvateľstvo týchto stolíc musí potrebné obilie dovážať až z oblasti Debrecína (Debreczin),²⁹ pričom svoj dobytok môže pred ukoristením zahnať do obrovských lesných porastov, kde bude v bezpečí. Len okolností samotného jazyka a náboženstva³⁰ by tu mohli nespôsobiť Rusom.

Keby všetky tieto dôvody nepostačovali na odradenie nepriateľa od vojenskej operácie z tohto smeru, musí byť proti nemu postavený primeraný vojenský oddiel (Detachment)³¹ pod velením tvorivého a v menších vojenských šarvátkach ostrieľaného veliteľa, ktorý by mohol účinnými protiakciami sťažiť jeho postup do vnútrozemia až dovtedy, kým by sa sformovali naše jednotky spoza Tisy alebo v dopredu vybudovaných postaveniach pri Lúčke (Lucska)³² alebo za Humenným³³, ktoré by zastavili ďalší postup útočiacich vojsk nepriateľa. V dôsledku nedostatku zásob sa však nepriateľské vojsko nebude môcť dlhšie udržať v priestore medzi pravým brehom Tisy a týmto pohorím.³⁴

Západná časť Karpát sa so zreteľom na svoju obranu takisto rozdeľuje na dve časti. Prvou je oblasť siahajúca od Šancí pri Jablunkove (Jablunka-Schanze) až po Vysoké Tatry (bis auf den Hochwald oder das Tatra Gebirg).³⁵ Jablunkovské šance, postavenia pri Čadci, pri Tvrdošíne, pri Oravskom hrade³⁶ a pri Žiline na ľavom brehu Váhu³⁷ by s krídelnými postaveniami (Flankenstellung) v Tatrách vytvorili ľavé krídlo nášho vojenského zoskupenia. Jeho pravé krídlo by sa opieralo o postavenia v Nízkyh Tatrách (Königs-Berg/Kralova hora).³⁸ Tieto miesta by boli najúčinnjšími bodmi obrany západnej časti.

Vpády do Spiša by nepriateľské vojsko naviedli buď na postavenia našich vojsk vo Vysokých Tatrách, alebo proti Prešovu, alebo tiež cez Levoču (Leutschau), Spišské Podhradie (Varallya/Kirchdorf),³⁹ Spišské Vlachy (Olaszy/Wallendorf)⁴⁰ a ďalej pozdĺž toku Hornádu (Hornad) na Košice. Tento smer útoku by však bol zo strany nepriateľského vojska veľmi riskantný, lebo malý oddiel (kleines Detachment) s postavením pri Margecanoch (Margitfalva),⁴¹ ležiacich pri ústí Hnilca (Gölnicz-Fluss)⁴² do Hornádu, by mohol ďalšiemu jeho postupu na Košice úplne zabrániť, alebo prinajmenšom ho spomaliť. Keby sa rozhodol pre túto alternatívu (teda vpádu do Spiša – pozn. B. K.), narazil by nielen na postavenia našich

²⁹Debreczin, dnešné mesto Debrecen v Maďarsku.

³⁰Nasleduje vsuvka autora inštrukcie: „väčšia časť tohto horského obyvateľstva sa preto volá Rusnaci (Rusniaken)“.

³¹Nasleduje vsuvka autora inštrukcie: Detachment, fr., v tomto zmysle aj vojenská jednotka so špeciálnym určením. Autor vojenskej inštrukcie ďalej pokračuje v texte touto vsuvkou: „Tento vojenský oddiel (Streif-Kommando) sa nemusí vždy priamo postaviť proti nepriateľovi, aby zastavil postup jeho hlavných vojenských síl, ale vždy sa musí zdržiavať v nejakej bočnej dolinke, čo najbližšie k prenikajúcim vojskám nepriateľa až dovtedy, dokiaľ bude môcť napadnúť jeho zadné voje (Queue, fr.) alebo jeho zásobovacie spojnice. Okolnosť, že všetky cesty vedú údoliami, ovplyvňuje tento náš zámer neobyčajne priaznivo. V najhoršom prípade by silné hrady Užhorod (Unghvar), Mukačevo (Munkatz), Chust (Huszth) a Korolevo (Nyalábvára) boli bezpečným útočiskom týchto strážnych jednotiek.“ Pozn.: Nyalábvára je dnešné mesto a hrad Korolevo na Zakarpatskej Ukrajine, jeho bývalý názov v maďarčine bol Királyháza.

³²Podľa kontextu v tomto prípade nesporne ide o obec Lúčka, severne od Prešova.

³³Nasleduje vsuvka autora inštrukcie: „menovite pri Brekove a Čičave“, teda pri Brekovskom a Čičvianskom hrade, ktoré kontrolovali cesty k Vranovu nad Topľou po oboch brehoch rieky Tople.

³⁴Autor inštrukcie nemenuje konkrétny názov pohoria, ale z kontextu ho možno stotožniť so Slanskými vrchmi.

³⁵Autor inštrukcie tu jednoznačne stotožnil vysoké hory (Hochwald) s pohorím Vysokých Tatier.

³⁶Pri Oravskom hrade a jeho podhradí, dnešnom Oravskom Podzámku. Je zaujímavé, že autor inštrukcie v celom rukopise nazýva opevnené hrady ako Schlösser (nem.), teda zámky. Túto skutočnosť možno vysvetliť najskôr tým, že hrady v tých časoch obývali významné šľachtické rody, hoci plnili predovšetkým funkciu pevnostných bodov rakúskej armády.

³⁷Tu nesporne ide o vrch Strážov (641 m) západne od Žiliny.

³⁸Autor inštrukcie týmto zemepisným názvom označuje celé pohorie Nízkyh Tatier. Uvádza nemeckú i slovenskú paralelu dnešnej Kráľovej hole (1948 m).

³⁹Maďarská i nemecká paralela Spišského Podhradia.

⁴⁰Maďarská i nemecká paralela Spišských Vlachov.

⁴¹Mesto Margecany.

⁴²Rieka Hnilec, pravostranný prítok Hornádu.

vojsk v priestore Vysokých Tatier (Hochwald), ale tie by vyrazili proti nemu cez Široké (Siroka)⁴³ smerom na Levoču a ďalej na Poprad a Lučivnú (Lautschburg)⁴⁴ z Prešova, čo by pre neho a jeho vojská mohlo byť osudné.

Z týchto dôvodov možno teda predpokladať, že nepriateľské vojsko zaútočí priamo na Prešov, lebo na tomto smere nemusí prekonávať väčšie prírodné prekážky a pomerne rýchlo sa môže priblížiť k mestu. Môže si tak isto dobre zabezpečiť ústupové cesty tým, že jeden jeho prúd (Kolonne) súčasne zaútočí proti Bardejovu. Kľúčové postavenie zaujíma na tomto strategickom smere práve opevnený Prešov. Samo mesto je zabezpečené 7,6 m vysokým a 1 m hrubým múrom (24 Fuss hohenn und 3 Fuss dicken Mauer),⁴⁵ suchou priekopou a tromi bránami. Má viac ako 6 tisíc obyvateľov a leží 57,5 km (7 Meilen) v priamej línii od Bardejova. Merajúc vzdialenosť po hlavnej krajinskej ceste (Hauptstrasse) vedúcej cez Orlík (Orlik)⁴⁶ a Komárnik (Komarnik)⁴⁷ je 85,5 km (11 Meilen) vzdialený od hranice s Haličou.

Tu sa tiež zbiehajú (v Prešove – pozn. B. K.) tieto hlavné cesty:

1. Hlavná cesta z Košíc cez Lemešany (Lemes).
2. Z Košíc cez Drienov (Somos).
3. Z Košíc cez Košickú Belú (Bella), Margecany (Margit-falva) a Klenov (Klenberi). V Margecanoch sa s touto cestou stretá cesta z Rimavskej Soboty (Rima Szombath) idúca cez Rožňavu (Rosenau) a Smolník (Schmölnitz). Tu vyúsťuje aj cesta z banských podnikov vedúca cez Vondrišiel (Vagendriszel, Nálepkovo) a Švedlár (Svedler), ktorou sa dá prísť aj z Levoče.
4. Paralelné s čiarou karpatských hrebeňov vedie poštová cesta zo Žiliny cez Levoču.
5. Vozová cesta zo Starej Ľubovne (Lublau) cez Lipany (Siebenlinden) a Sabinov (Szeben).
6. Poštová cesta z Dukly (Dukla)⁴⁸ cez Bardejov (Barhfeld).
7. Druhá prejazdňá vozová cesta vedie z Dukly cez Stropkov (Stropko), Giraltovce (Girald) a Kapušany (Kapi), kde sa zbíha s cestou zo Zemplínskej a Ušskej stolice.

Keby sa Prešov prebudoval na dobre opevnené mesto, potom by naša armáda mohla zaujať svojím ľavým krídlom veľmi výhodné postavenie pri Ľubotici (Kelemens)⁴⁹ a svojím pravým krídlom pri Spišskom Podhradí (Varallya/Podhradze),⁵⁰ čo by bolo veľkou prednosťou pre rozvinutie nielen našej obrannej, ale aj útočnej stratégie. Opevnený Prešov by zabezpečoval jej ľavé krídlo, pričom jej pravé krídlo by tak isto dobre zaistovali na výšinách pri Spišskom Podhradí vhodne vybudované reduty (Redouten).⁵¹ Strmé a husto porastené Slanské vrchy (Železni wrch)⁵² by však nepriateľovi zabráňovali urobiť bližší a nebezpečnejší obchvat (Prešova – pozn. B. K.) a v tom by mu bránilo aj pohorie vľavo od neho.⁵³ Ďalšie obchvatné manévry Košíc, ktoré by mohol podniknúť, môžu ľahko zmariť pohyby našej armády (pri Prešove – pozn. B. K.), najmä obsadením jeho ústupových komunikácií. Z týchto dôvodov by

⁴³Dnes obec Široká západne od Prešova pod úpäťm pohoria Branisko. Cesta tu prechádza náročným horským terénom zo Širokého do Korytného cez priesmyk Branisko (750 m).

⁴⁴Dnes obec, kúpele Lučivná, ležiace medzi Tatranskou Štrbou a Svitom.

⁴⁵Pozri pozn. č. 4.

⁴⁶Dnes samostatné obce Nižný a Vyšný Orlík.

⁴⁷Dnes samostatné obce Nižný a Vyšný Komárnik.

⁴⁸Mesto Dukla na severnom úpäťi Karpát v Poľsku.

⁴⁹Ľubotica, dnes miestna časť Prešova, ležiaca južne od Nižnej Šebastovej.

⁵⁰Autor inštrukcie tu uviedol maďarskú i slovenskú paralelu názvu Spišského Podhradia.

⁵¹Redouten (fr.), reduty boli otvorené poľné vojenské stavby kruhového, štvorcového alebo polygonálneho pôdorysu. Stávali sa často v podobe lunety, teda polmesiaca (odtiaľ ich názov), z bokov ich chránili priekopy a z tyla boli otvorené. V zásade však reduty boli buď otvorené poľné vojenské stavby postavené do strategicky výhodnej konfigurácie terénu, alebo trvale vybudované opevnenia v predpoli väčších pevností, spojené s nimi opevneným priechodom (krčkom). Bližšie pozri: BOCHENEK, R.: Od palisád, c. d..., s. 67–74.

⁵²Autor inštrukcie použil v rukopise zriedkavé pomenovanie pre Slanské vrchy v slovenskom prepise a významovej etymológii ako Železni Wrch. Toto pomenovanie Slanských vrchov však zároveň vsuvkou spresnil, že ide o Slanské vrchy „bekanter unter dem Namen Sóvarer Gebirg“.

⁵³Autor týmto v rukopise nepomenovaným pohorím myslí Čergov.

bol nepriateľ donútený napadnúť naše vopred vybudované obranné postavenia, čo by aj napriek jeho veľkej presile prinieslo pre nás uspokojivé výsledky.

Prešov a jeho okolie sa teda javí ako miesto, kde by sa mali sústrediť naše hlavné armádne sily (Haupt-Armee) určené na obranu Horného Uhorska, aby odtiaľto mohli začať svoje útočné operácie (Offensive Operationen) aj v tom prípade, keby ich nepriateľ vytlačil z Haliče. Naše vojsko chránené týmto priestorom by sa tu zhromaždilo, preskupilo a posilnilo tak, aby znovu mohlo zvrátiť nepriaznivú situáciu. Naliehavosť riešenia tejto dôležitej úlohy si vyžaduje ešte pred vypuknutím vojny (s Ruskom – pozn. B. K.) priložiť ruku k dielu a venovať sa dobudovaniu obrany tohto priestoru (teda Prešova a okolia – pozn. B. K.).

Košice, ležiace 30,5 km (4 Meilen) za Prešovom, by takto mohli byť bezprostredne zabezpečené. Toto mesto bolo kedysi pevnosťou. Za vlády cisára Jozefa II. (1780–1790) prestalo fungovať ako pevnosť, ale doteraz má dobré bastióny (Bastionen)⁵⁴ mestského opevnenia, priekopu a päť mestských brán. Má 10–11 tisíc obyvateľov, obývajúcich pevné solídne domy, ktoré by sa v prípade potreby mohli využiť na uskladnenie vojenských zásob. Mesto by sa dalo s pomerne nevelkými nákladmi zabezpečiť pred obsadením (Coup de main)⁵⁵ a okrem toho poskytuje ďalšie priestory pre sklady (Depôt)⁵⁶ munície a diel, čo jeho význam znásobuje.

Okrem týchto dvoch miest (teda Prešova a Košíc – pozn. B. K.) nejestvuje na celej trase od Dukly až do roviny medzi Tisou a Dunajom vhodné miesto na vybudovanie účelových zemných šancových opevnení (Erdverschanzungen).⁵⁷ Tie by sa museli vybudovať buď na výšiniach, na ktorých však treba rátať s nedostatkom vody, alebo na nížinách, kde by boli vystavené vodným záplavám, ktorým by neodolali.

Proti vpádom vojsk nepriateľa údolím Uhu (Ung-Thal) cez Berežskú a Marmarošskú stolicu (Beregher und Marmaroscher Komitat) predstavujú Užhorod (Unghvar)⁵⁸ a Velikije Lučky (Lucska)⁵⁹ dobré pevnostné body. Ich využitie je však veľmi jednostranné, lebo neležia na hlavnej operačnej línii (Haupt-Operations-Linie), a preto nemajú z hľadiska riešenej problematiky taký význam ako Prešov.

Ak naša armáda⁶⁰ bude dislokovaná pri Prešove a nepriateľ by do Uhorska prenikol cez východnejšie položené karpatské prechody, tak od Prešova mu musí urýchlene vyjsť v ústrety cez Michalovce (Nagy Mihaly) a zaujať vopred vyhladnuté postavenia pri Velikich Lučkách (Blatta Lucska)⁶¹ alebo podľa vzniknutej situácie by manévrovala pozdĺž Laborca (Laborcz), Ondavy (Ondova) alebo Bodrogu (Bodrog), kde by zaujala výhodné postavenie.

⁵⁴Bastionen (fr., lat.). Bastión (bašta) je zvyčajne päťhranná baroková pevnostná stavba postavená zväčša na starších gotických a renesančných základoch. Bastión je spravidla situovaný na zlomoch obmurovanej pevnosti, aby sa z neho strelnými zbraňami dalo kontrolovať jej predpolie. Ich počiatok siaha do 16. storočia, keď sa začali budovať v Taliansku, ale neskôr v dôsledku vývinu delostrelectva a jeho dostrelu sa začali budovať bastióny s kazematovými strieľňami pre delá chránené hrubými pevnostnými múrmi. Bastióny boli zásadne z vonkajšej strany chránené vodnými alebo suchými priekopami. Bližšie pozri: BOCHENEK, R.: Od palisád, c. d., s. 72–76. Tiež FIALA, A.: Pokrokové prvky fortifikačnej architektúry 16. storočia. In: Pamiatky a múzea, č. 3/1996, s. 24–28, kde autor analyzuje pôvodne bastiónovú baštu stredovekého opevnenia Košíc z 16. storočia, známu ako Katova bašta.

⁵⁵V tejto súvislosti autor inštrukcie použil na obsadenie pevnosti francúzsky termín „Coup de main“.

⁵⁶Depôt (fr.), skladište.

⁵⁷Termín Erdverschanzungen (nem.) spresňuje, že autor ním rozumie všetky zemné opevnenia vybudované v predpokladanom priestore vojenských operácií ako šance, reduty, lunety a pod. v ináč vojensky nechránenom priestore.

⁵⁸Pod Unghvarom (ukrajinským Užhorodom) tu treba poňmať nielen jeho silne opevnený hrad, ale aj opevnené mesto.

⁵⁹Lucska, dnes mesto Velikije Lučky, ležiace v nížinnom teréne (zaplavovanom vodou) medzi Užhorodom a Mukačevom na Zakarpatskej Ukrajine.

⁶⁰Tu použitý termín Armee pre rakúsku armádu počítal zhruba so 60 000 mužmi vojnového stavu, teda štyri vojenské zbory po 14 000 mužov. Tento prepočet vychádza z aproximatívnych počtov uvedených v závere tejto inštrukcie. K vojskovému mierovému členeniu rakúskej armády v tomto období pozri bližšie: DANGL, V.–SEGEŠ, V.: Vojenské dejiny Slovenska III. zv. Bratislava, Ministerstvo obrany SR 1996, s. 64–65.

⁶¹Blatta Lucska, Autor inštrukcie nadpísal nad názov Lucska Blatta. To znamená, že dnešné Velikije Lučky na Zakarpatskej Ukrajine mali v tom čase svoj ekvivalent aj v názve Blatné Lúčky.

Jej rozmiestnenie v tomto priestore bude mať aj tú výhodu, že môže kontrolovať tri cesty, a to cestu vedúcu Považím (Waag-Thal),⁶² cestu z banských miest a cestu z Rimavskej Soboty.

Operácia nepriateľa z údolia Popradu (Poprad-Thal)⁶³ cez Levoču by bola preňho veľmi riskantná, podobne ako jeho postup z Prešova na Branisko (Branisko-Berg),⁶⁴ lebo by bol nútený urobiť nielen (odpočinkové – pozn. B. K.) prestávky, ale mal by aj veľmi ohrozené ústupové komunikácie. Preto by musel vzápätí vyprázdniť už zaujaté oblasti. Keby nepriateľ vpadol s hlavnými silami (Hauptmacht) údolím Oravy (Arva-Thal) na Považie (Waag-Thal), naša armáda (z Prešova – pozn. B. K.) by postupovala ďalej a zaujala by postavenia v Nízkych a Vysokých Tatrách (Hochwald) medzi Kráľovou hoľou (Kralowa hola)⁶⁵ a Kriváňom (Kriván)⁶⁶ alebo podľa okolností by postupovala ďalej Považím oproti nepriateľovi, alebo by operovala na uvedenej operačnej línii (medzi Kráľovou hoľou a tatranským Kriváňom – pozn. B. K.).

Z toho vyplýva, že nepriateľovi by nezostávalo nič iné, len napadnúť našu armádu pri Prešove. Keď sa rozhodne nakoniec pre túto alternatívu, môže na útok použiť tri cesty, a to cestu cez popradské a sabinovské údolie (Poprad und Szeben-Thal),⁶⁷ cestu cez Bardejov a cestu cez Stropkov (Stropka) a Hanušovce nad Topľou (Hanusfalva). Bude závisieť od okolností, či naša armáda počká na útok, alebo napadne vojenské jednotky nepriateľa skôr, ako sa sformujú jeho (bojaschopné – pozn. B. K.) kolóny.

Nepriateľ má nakoniec ešte jednu operačnú možnosť ako preniknúť cez karpatské pohoria: pri tej však nemôže byť aktívna naša armáda pri Prešove. Pod touto možnosťou treba rozumieť prienik jeho vojska z tešínskeho vojvodstva (Herzogthum Teschen) cez Jablunkov, prípadne z údolia Solčianky (Sola-Thal),⁶⁸ alebo z údolia Oravy cez Kysucké Nové Mesto (Neustädt-Uihely) na Považie.

Rusi by však nemohli uskutočniť túto operáciu bez predchádzajúceho ovládnutia celého Poľska, lebo v tom prípade by ich vojská museli pred našim frontom obísť Karpaty po celom ich vonkajšom obvode. Na túto eventualitu by sa, pochopiteľne, naša armáda pri Prešove nečinne nepozerala a uskutočnenie operácie by nepripustila.

Keď by Poľsko nebojovalo proti nám (ale umožnilo by prechod ruského vojska cez svoje územie – pozn. B. K.), tak by ruským útokom mohla byť ohrozená buď oblasť Žiliny, alebo Prešova,⁶⁹ keď by však Poliaci vystúpili proti nám, tak by obom mestám súčasne hrozil sústredený útok nepriateľských vojsk. Len v tomto nepredpokladanom prípade bude potrebné postaviť v doline Váhu ešte jeden vojenský zbor (Korps).

Okrem toho je pochopiteľné, že keď sa nebude treba obávať o osud Prešova, tak by sa odtiaľ naša armáda stiahla na Považie. Ale v tejto súvislosti nepredpokladáme, že by Poľsko proti nám vystúpilo: v opačnom prípade by však oba uvedené body (Žilina a Prešov – pozn. B. K.) boli súčasne vystavené nebezpečenstvu nepriateľského útoku.⁷⁰

⁶²Tu v širšom zmysle celé Považie.

⁶³Tu v širšom zmysle dnešná Popradská kotlina.

⁶⁴Pohorie a priesmyk Branisko (750 m). Cesta vedie z obce Široká na východnom úpätí do Korytného na západnom úpätí. Pozri pozn. č. 43.

⁶⁵Z geografického hľadiska je tu nesporný dôkaz, že autor inštrukcie za Hochwald (teda vysoké hory) považuje okrem Vysokých Tatier aj Nízke Tatry, ktoré bližšie označuje ako pohorie „Kralowa hola“. Toto synonymum dostali Nízke Tatry podľa vrchu Kráľovej hole, najvyššieho končiara východnej časti Nízkych Tatier (1948 m).

⁶⁶Dnes štít Kriváň vo Vysokých Tatrách (2494 m) severne od obce Važec.

⁶⁷Vtedy Sabinovská dolina, dnes Toryské údolie.

⁶⁸Dnes údolie riečky Sola v Poľsku, severovýchodne od pohoria Kysuckých Beskýd na Slovensku.

⁶⁹Nasleduje vsuvka autora inštrukcie: „Žilina menovite zo Slezska a Moravy a Prešov z Ruska cez Halič.“

⁷⁰Pod Poľskom rozumie autor inštrukcie Varšavské veľkovojevodstvo (kniežatstvo) utvorené Napoleonom po víťazstve nad Pruskom roku 1809. Po víťazstve Napoleona nad Rakúskom v roku 1809 sa Varšavské veľkovojevodstvo zväčšilo o rakúsku časť západnej Haliče a Krakovsko pod vládou saského kráľa Fridricha Augusta (Nespoľahlivého – pozn. B. K.) spojenca Napoleona Bonaparta, francúzskeho cisára. Bližšie pozri HONZÁK, F.–PEČENKA, M.–VLČKOVÁ, J.: Evropa v proměnách staletí. Praha, Libri 1995, s. 367, 525.

Keď by sa však jednako táto alternatíva vyskytla, potom sa na Považí musí sformovať ešte jeden vojenský zbor (Korps), aby pokryl obranu nielen doliny Váhu, ale aj banských miest a dunajského priestoru od Bratislavy (Presburg) až po Vacov (Waitzen).⁷¹

Tento zbor však nemôže byť dislokovaný pri Žiline, lebo tam by ho mohlo ľahko obísť ľavé krídlo nepriateľského vojska, ktoré by bez zábran mohlo preniknúť z údolia Oravy (Arva-Thal) cez Ružomberok k banským mestám. Práve z tohto dôvodu musí byť zbor dislokovaný v Turčianskej kotline (Thuroczer-Thal).⁷²

Cez hory do vnútrozemia vedú z Považia štyri cesty: Prvá z Ružomberka (Rosenberg) do Banskej Bystrice a Zvolena (Neu-und Altsohl),⁷³ druhá zo Sučian (Suczan) na Kremnicu (Kremnitz) a ďalej do údolia Hrona (Gran-Thal);⁷⁴ tretia zo Sučian do doliny Nitry (Neutra-Thal)⁷⁵ a na Topoľčany (Nagy Topolcsan) a nakoniec štvrtá zo Žiliny (Silein) dolinou Váhu na Trenčín (Trentsin). Jestvuje ešte jedna vozová cesta vedúca zo Žiliny cez Rajec (Rajecz) do doliny Nitry, kde sa spája so spomenutou tretou cestou. Tá je však veľmi zlá a môže byť rýchlo a úplne znepojazdnená.

Keď tento zbor dislokovaný medzi Fatrou (Fatra) a Kľakom (Na Klater-Alpen)⁷⁶ obsadí cesty idúce z oravskej doliny a sprava aj zľava obe spomenuté pohoria⁷⁷ a naproti soľnému úradu (Salzamt) v Sučanoch⁷⁸ sa vybuduje opevnený zrub (Blockhaus)⁷⁹ pri hlave – začiatku mosta (Tête de pont),⁸⁰ aby sa zabezpečil prechod cez Váh na zabezpečenie spojenia s Oravským hradom, bude potrebné, aby jednotky zboru boli veľmi pohyblivé. Keď jeho veliteľ na všetko dohliadne a dobre ho rozmiestni, nepriateľ sotva bude môcť obísť jeho postavenia či už sprava alebo zľava.

Každému veliteľovi sa tu predovšetkým odporúča, aby sa podrobne oboznámil s okolitým terénom pre prípad, že by tu vypukla vojna v horách (Gebirgskrieg),⁸¹ a aby nikdy (pasívne – pozn. B. K.) nevyčkával útok nepriateľa, ale aby proti nemu nasadil celú disponibilnú vojenskú silu.

Ak budeme mať dost' času, bude veľmi prospešné, aby sme do obrannej pohotovosti uviedli hrad Oravu (Schloss Arva), výšinu pred Ružomberkom (Höhe vor Rosenberk)⁸² a samostatne stojaci kopec západne od Žiliny.⁸³ Na tieto uvedené obranné body treba umiestniť posádky niekoľkých stotín mužov, ktoré budú zásobené všetkým potrebným vopred na niekoľko týždňov. V prípade naliehavej potreby treba všetko vykonať naraz aj s postavením spomenutého opevneného predmostia (Brückenkopf)⁸⁴ pri Sučanoch.

Všetky spomenuté opatrenia na uzavretie prechodov však nie sú dostačujúce, lebo ich ľahko môže obísť nepriateľská pechota. Preto bude treba, aj keď len na veľmi krátko, zastaviť pos-

⁷¹Mesto Vác ležiace na ľavom brehu Dunaja na konci dunajského ohybu vo Vyšehradskej bráne severne od Budapešti v Maďarsku.

⁷²Autor inštrukcie používa nielen na tomto mieste pre označenie dnešných kotlín pomenovanie doliny ako Thuroczer Thal. Tento geografický poznatok možno zovšeobecniť tak, že začiatkom 19. storočia sa v zemepisnej nomenklatúre ešte nerozlišoval rozdiel medzi dolinou (Thal) a kotlinou (Becken).

⁷³Mesto Banská Bystrica a Zvolen.

⁷⁴V tomto prípade Pohronie.

⁷⁵V tomto prípade Ponitrie.

⁷⁶Z celkovej zemepisnej dispozície tu má autor inštrukcie na mysli kľáčiansky horský masív s dnešným vrchom Kľak (1352 m) nad Fačkovom, ktorý vtedy označoval Lúčanskú (martinskú) Malú Fatru. Dnešnú Veľkú Fatru označuje ako pohorie Fatra.

⁷⁷Nasleduje vsuvka autora inštrukcie: „pri Strečne (Sztrecono), Kralovanoch (Kralowen) a na Fatre“.

⁷⁸Soľný úrad (a soľný sklad) v Sučanoch.

⁷⁹Blockhaus (nem.), vojenský termín pre čiastočne do zeme zahĺbený opevnený zrub so silnou a rovnou povalou.

⁸⁰Tête de pont (fr.), opevnený začiatok (hlava) mosta, predmostie.

⁸¹Gebirgskrieg (nem.), vojenský termín pre vojnu v horách.

⁸²Podľa vojensko-geografickej dispozície v tomto prípade ide najskôr o vybudovanie opevnení na výšinách pri zrúcaninách Likavského hradu, prípadne na severnejšie ležiacom priesmyku pri Valaskej Dubovej.

⁸³„Hügel westlich von Silein, tu nesporne ide o vrch Strážov (641 m) nad osadou Strážov západne od Žiliny, ktorý je v najnovších vydaniach máp (1997) pomenovaný ako Snoh s tou istou výškou.

⁸⁴Brückenkopf (nem.), vojenský termín pre opevnené predmostie.

tup nepriateľských oddielov a dôkladne preskúmať jeho sily zo všetkých stránok, aby sme mohli prijať účinné protiopatrenia.

V prípade, že by nepriateľ s veľkými silami podnikol (proti nám – pozn. B. K.) všeobecný útok z viacerých strán a nebolo by možné postaviť sa mu účinne na odpor, tak zbor dislokovaný v Turčianskej kotline sa sporiadane (succesive)⁸⁵ stiahne do doliny Hrona a zaujme postavenie pri Zvolene (Altsohl), kde vyčká na pohyby našej armády pri Prešove. Alebo podľa situácie sa rozostaví tak, aby mohol útokom (offensiv)⁸⁶ napadnúť ľavé krídlo nepriateľa, alebo sa stiahne za riekou Ipeľ (Eypel/Ipoly)⁸⁷ do Šiah (Ságh),⁸⁸ prípadne rýchle ustúpi do Ostrihomu (Gran) alebo do Komárna (Comorn).

Vpád nepriateľa do priestoru medzi Turčianskou kotlinou a Prešovom cez rovnobežne sa tiahnuce veľmi vysoké horské pásma je ťažko predstaviteľný, o to viac, že nepriateľ by týmto vpádom obnažil krídla svojej armády.

Podľa uvedených základných zásad (obrany Karpát – pozn. B. K.) by bolo treba našu armádu s približným počtom 60 tisíc mužov (aby sme mali aspoň určitú, konkrétnu predstavu o jej počte) rozmiestniť takto:

40 000 mužov v zhromaždisku pri Prešove, presnejšie medzi Hornádom a Ondavou so zámerom ľahšej manévrovateľnosti.

14 000 mužov v Turčianskej kotline (Thuroczer-Thal). Z nich 2000 by obsadilo spomenuté pevné body a zároveň by hliadkovali v celej doline Váhu; ostatných 12 000 mužov by zostalo pri Turčianskom Svätom Martine (St. Marton) v zálohe ako rezerva (Reserve).

Ďalších 3000 mužov by bolo dislokovaných pri Lučivnej (Lautschburg)⁸⁹ ako záložný zbrový pluk (Intermediär-Korps).⁹⁰

300 mužov by obsadilo pevný Spišský hrad (Schloss Zipserhaus) pri Spišskom Podhradí (Varalya), ostatní by v tomto priestore vykonávali hliadkovú službu. Len v prípade najhoršej núdze by sa stiahli do hôr Nízkyh Tatier (Kralowa hola) a prípadne by ustúpili až k prameňom Hrona (Gran) a Slanej (Sajó).

3000 mužov bude treba vyčleniť na obsadenie hradov Užhorodu (Unghvar), Mukačeva (Munkats) a Chustu (Huszth). Z nich treba utvoriť strážny oddiel (Streif-Kommando)⁹¹ na hliadkovanie v Marmarošských vrchoch (Marmaros Gebirg).

Uvádzame len všeobecné zásady obrany územia za Karpatami, ich uskutočnenie však prichádza do úvahy až vtedy, keď by sa neudržala naša armáda dislokovaná medzi riekami Sanom (San) a Wislokou (Wislok).⁹²

* * *

Bolo by zjednodušené, keby sme posudzovali a hodnotili vojenskú inštrukciu na obranu Karpát, vypracovanú generálnym štáбом rakúskej armády (kpt. Hartlieb) v roku 1811 len z vojenského hľadiska. Naopak, treba ju vidieť na pozadí širších medzinárodno-politických súvislostí, z podnetu ktorých vznikla. Základným dôvodom jej vypracovania bola skutočnosť,

⁸⁵Successive (fr.), postupne, usporiadane.

⁸⁶Offensiv (fr., nem.), útočne.

⁸⁷Autor inštrukcie tu uvádza nemeckú i maďarskú paralelu názvu rieky Ipľa.

⁸⁸Mesto Šahy. Autor inštrukcie sa tu dopustil jedinej geografickej nepresnosti v celom svojom rukopisnom elaboráte, lebo Šahy lokalizuje za Ipel'. Vtedajšie Šahy však neležali za Ipľom, teda na jeho ľavom brehu, ale na jeho pravom brehu, kde stál aj opevnený kláštor. Pozri: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III. Bratislava, Veda 1978, s. 116.

⁸⁹Pozri pozn. č. 44.

⁹⁰Intermediär-Korps (nem.), vojenský termín pre mobilný záložný zbor (pluk).

⁹¹Streif-Kommando (nem.), strážny, hliadkovací oddiel, jednotka.

⁹²Teda medzi riekami San a Wisloka, ľavým prítokom Sanu v severnom podhorí Karpát v bývalej Haliči, dnešnom Poľsku.

že Rusko bolo v roku 1811 (okrem osmanského Turecka) jediným susedom Rakúska, ktoré ho mohlo napadnúť zo severovýchodného, resp. severného smeru a mohlo vážne ohroziť jeho existenciu. To preto, lebo Rakúsko utrpelo vo vojne s napoleonským Francúzskom roku 1809 drvivú porážku a bolo zrazené na kolená. Viedenským alebo tiež Schönbrunským mierom z októbra 1809 stratilo zhruba tretinu svojho územia, muselo zaplatiť 85 miliónov zlatých vojnových reparácií a znížiť početný stav armády na 150 000 mužov. Napoleon týmto mierom dostal Rakúsko do postavenia závislého a druhoradého štátu.⁹³ Okrem územných strát v severnom Taliansku, na Balkáne a v Nemecku sa muselo vzdať v prospech Varšavského veľkovojvodstva celej tzv. západnej Haliče a odstúpiť Rusku západné Podolie s mestom Tarnopol'.⁹⁴ Sila rakúskeho cisárstva bola po Viedenskom mieri tak vážne podlomená, že sa habsburský dvor vo Viedni rozhodol konať bezvýhradne v intenciách francúzskej napoleonskej politiky, lebo sa nazdával, že úslužnými protislužbami by mohol získať späť aspoň niektoré stratené územia. Vonkajším vyjadrením poslušnosti Rakúska k Napoleonovi bola aj svadba cisárovej dcéry Márie Lujzy s Napoleonom (7. 2. 1810), ktorá mala prispieť k priateľstvu a k utuženiu dynastických vzťahov s Francúzskom. Aj z vojenského hľadiska bolo Rakúsko v nezávideniahodnej situácii, lebo z juhu a západu bolo obkľúčené satelitmi napoleonskej koalície, kdežto zo severu hraničilo s nespoľahlivým Varšavským veľkovojvodstvom (v texte inštrukcie nazývanom Poľskom) pod pruskou patronáciou a na severovýchode v Haliči s Ruskom, jediným kontinentálnym nepriateľom Francúzska, a tým aj Rakúska. Politické, hospodárske a diplomatické fakty dokazujú, že Napoleon nezamýšľal v rokoch 1809–1811 zničiť rakúske cisárstvo a zvrhnúť habsburskú dynastiu, lebo v týchto rokoch sa utvrdzoval v presvedčení, že len porážka Ruska mu zabezpečí hegemoniu nad kontinentom. Z tohto dôvodu aj on pestoval v rokoch 1809–1811 priateľské vzťahy s porazenou Viedňou, len aby získal vojenského spojenca na ťaženie proti Rusku.⁹⁵ Toto spojenectvo vyústilo 14. marca 1812 do podpísania dohody medzi Francúzskom a Rakúskom v Paríži, podľa ktorej sa Rakúsko zaviazalo postaviť proti Rusku 30 000 vojakov. V prípade víťazného ťaženia malo Rakúsko získať Moldavsko a Valašsko, vtedy obsadené ruským vojskom a ďalšie bližšie nešpecifikované územia.⁹⁶ Rakúsko sa po boku Francúzska zúčastnilo roku 1812 ťaženia proti Rusku, ale po porážke francúzskej armády prešlo do protinapoleonského tábora a bojovalo proti Francúzsku.

V týchto načrtnutých súvislostiach sa ukazuje v inom svetle aj vojenská inštrukcia na obranu Karpát z decembra 1811. Po výstižnej geografickej charakteristike venca karpatských pohorí kpt. Hartlieb z pohľadu dôstojníka generálneho štábu rakúskej armády opisuje a hodnotí z vojenského hľadiska príchodnosť ciest cez Karpaty. Zároveň vyhodnocuje a modeluje možné smery útoku ruských vojsk cez ťažko príchodný terén karpatských pohorí a konštatuje, že konfigurácia terénu je pre útočiace vojská nevýhodná, kdežto pre brániacu sa rakúsku armádu sú to vhodné podmienky na aktívnu obranu. Takisto formuluje závažnú vojenskooperačnú zásadu bojov o Karpaty tým, že nepredpokladá kombinovaný a všeobecný útok nepriateľa na celé Karpaty v jednej vojenskej operácii. Tento predpoklad odôvodňuje tým, že ruská armáda si v prvom rade musí zabezpečiť ovládnutie hlavných prísunových (i ústupových) komunikácií. V tejto súvislosti zdôrazňuje, že rakúska armáda musí v záujme prekáženia postupu ruského vojska cez Karpaty vytvoriť menšie úderné a mobilné oddiely s operačným dosahom na obranu ciest vedúcich z Haliče do Uhorska a efektívne ich brániť na vopred vyhladených bodoch obrany na predpokladaných smeroch útoku. Inštrukcia prísne rozlišuje

⁹³DANGL, V.–SEGEŠ, V.: Vojenské dejiny... III. zv., c. d., s. 61. Pozri tiež TARLE, E.: Napoleon. Bratislava, Pravda 1946, s. 222.

⁹⁴TOMEK, W.: Nowější dejepis rakauský. Praha 1887, s. 475. HONZÁK, F.–PEČENKA, M.–VLČKOVÁ, J.: Evropa v proměnách, c. d., s. 63. Dějiny diplomacie. I. díl. Praha 1961, s. 405.

⁹⁵MANFRED, A. Z.: Napoleon Bonaparte. Bratislava, Pravda 1974, s. 536–575.

⁹⁶TARLE, E.: C. d., s. 257.

medzi obyčajnými a vozovými (vojenskými) cestami, ktoré spĺňali podmienky na prepravu vojska a jeho trénu. Najväčšiu vojenskú dôležitosť pripisuje Hartlieb krajinskej ceste vedúcej z haličskej (poľskej) Dukly na Prešov, ktorou by ruské vojská mohli najrýchlejšie preniknúť do uhorskej nížiny. Keď by ruské vojsko prekročilo Karpaty na iných smeroch, obyvateľstvo by svoj dobytok mohlo pred koristníctvom nepriateľa zahnať do obrovských lesných porastov, kde by bol v bezpečí. Tento odsek však Hartlieb končí veľavravnou a výstižnou poznámkou o obyvateľstve tohto kraja, teda aj Šariša a Zemplína, keď tvrdí, že už okolnosti samotného jazyka a náboženstva tohto horského obyvateľstva nazývaného Rusniaci, by mohli prospieť Rusom. Inými slovami, že rakúski velitelia sa nemôžu celkom spoľahnúť na spoluprácu a lojalitu miestneho obyvateľstva v prípade vojny s Ruskom. Keď by však Rusi predsa len zaútočili z tohto strategického smeru, jeho postupu by mohli účinne brániť primerané vojenské jednotky rakúskeho vojska, ktoré sa nemusia vždy čelne postaviť proti nepriateľovi, ale stiahnutím sa do bočnej doliny vyčkávať, až budú môcť napadnúť jeho zadné voje alebo zásobovacie cesty. Pred presilou nepriateľa by v najhoršom prípade boli silné hrady Užhorod, Chust a Korolevo (Nyalábvára) bezpečným útočiskom týchto rakúskych oddielov, ktoré by pod velením a vo vojenských šarvátkach ostrieľaného veliteľa sťažovali postup nepriateľa do vnútrozemia Uhorska dovtedy, pokým by sa sformovali rakúske obranné jednotky za Tisou alebo pri Humennom. Túto modelovú operačnú situáciu zdôvodňuje kapitán Hartlieb argumentáciou, že vinou zásobovacích problémov sa nepriateľské vojsko nebude môcť dlhšie udržať v priestore medzi pravým brehom rieky Tisy a Čergovom.

Tento správny vojensko-strategický postreh v plnom rozsahu potvrdila vojenská realita v rokoch 1914–1915, keď ruské vojská počas útočnej operácie prekročili Karpaty a prenikli na východné Slovensko až k Humennému, ale pre nedostatok zásob a munície museli ustúpiť za Karpaty.⁹⁷

Ľavé krídlo rakúskej armády by v prípade tejto vojenskej alternatívy pokrylo pásmo od vybudovaných šanci pri Jablunkove až po Vysoké Tatry. Jablunkovské šance spolu s obrannými postaveniami pri Čadci, Žiline, Tvrdošíne, Oravskom hrade a krídelnými postaveniami v Západných Tatrách by mohli účinne prehradiť útok ruských vojsk z tohto smeru. Aj v prípade vpádu do Spiša by ruské vojská narazili na postavenia rakúskych vojsk v Popradskej kotline a keby sa nepriateľ rozhodol odtiaľto zaútočiť na Prešov, mohol by len za veľkých strát prejsť cez Levoču, Spišské Podhradie a Spišské Vlasy, a odtiaľ údolím Hornádu ohroziť aj Košice. Tento smer útoku ruských vojsk by však zo strany velenia ruskej armády bol veľmi riskantný, lebo pomerne malý oddiel rakúskeho vojska pri Margecanoch by jeho postup na Košice mohol spomaliť alebo úplne zastaviť. V prípade tejto alternatívy by rakúske hlavné sily dislokované pri Prešove rýchle vyrazili oproti nepriateľovi a cez Široké a Levoču by naďalej postupovali cez Poprad až k Lučivnej, čo by pre útočiacu ruskú vojská mohlo byť osudné.

Preto z týchto dôvodov kpt. Hartlieb predpokladal, že Rusi po prekročení Karpát budú priamo postupovať na Prešov s prioritným cieľom dobyť ho. Rusi by však ešte predtým museli obsadiť Bardejov a až potom obľahnúť Prešov. Preto autor vojenskej inštrukcie obrany Karpát pripisuje z vojensko-strategického hľadiska Prešovu jednoznačne kľúčové miesto pri obrane Karpát, ak by Rusi zaútočili z tohto strategického smeru. Prešov a jeho bezprostredné okolie by v prípade ruského útoku zaujal v stratégii rakúskeho generálneho štábu prioritné a dominantné postavenie pri obrane centrálnych oblastí Uhorska. V priestore Prešova by sa mali sústrediť hlavné sily rakúskej armády aj v tom prípade, keby ruské vojsko ešte predtým porazilo rakúske vojenské zoskupenie v Haliči.

Hartlieb predpokladal, že v priestore Prešova by sa toto porazené a cez Karpaty ustupujúce vojsko mohlo znovu zhromaždiť, preskupiť a doplniť rezervami do tej miery, aby zvrátilo

⁹⁷KLEIN, B.–SLEPCOV, I.: Vojenskohistorický význam Duklianskeho priesmyku do začiatku Karpatsko-duklianskej operácie Sovietskej armády v roku 1944. In: Vojensko-politické aspekty Karpatsko-duklianskej operácie. Bratislava, Vojenský historický ústav 1996, s. 13–14.

nepriaznivú vojenskú situáciu spôsobenú útokom Rusov. Autor tejto vojenskej inštrukcie, alebo skôr strategickej smernice, zdôvodnil svoj záver argumentáciou, že na tomto najdôležitejšom strategickom smere ležia aj Košice s ešte dobrým mestským opevnením a s množstvom vhodných mestských budov, ktoré by sa mohli využiť nielen na ubytovanie vojska, ale aj na uskladnenie vojenských zásob. Hartlieb ďalej konštatuje, že okrem Prešova a Košíc nejstevuje na strategickom smere od Duklianskeho priesmyku až do Veľkej uhorskej nížiny nijaké vhodné miesto na vybudovanie účinných opevnení a len v prípade krajnej núdze by sa museli vybudovať buď na výšinách, na ktorých však treba počítať s nedostatkom vody, alebo na nížinách, kde by zemné stavby boli vystavené záplavám.

V záujme komplexného riešenia obrany Karpát pripustil kpt. Hartlieb aj možnosť, že by ruské vojsko vpadlo hlavnými silami údolím Oravy na Považie. V takomto prípade by sa v Turci musel sformovať ešte jeden armádny zbor, ktorý by pokryl obranu nielen Považia a stredoslovenských bankských miest, ale aj dunajského priestoru od Bratislavy po Vacov. Tento zbor lokalizovaný pri Turčianskom Sv. Martine by obsadil tiesňavy pri Strečne a Kral'ovanoch a priamo v Sučanoch by kontroloval dôležitý most cez Váh spájajúci Turiec s Oravou. V prípade útoku ruských vojsk z tohto smeru by bolo treba uviesť ihneď do obrannej pohotovosti Oravský hrad, výšinu pred Ružomberkom a samostatne stojaci kopec západne od Žiliny (Strážov), aby ruské vojsko nepreniklo ani k stredoslovenským bankským mestám, ani smerom na Trenčín.

Z naznačenej a komentovanej analýzy obrany Karpát jednoznačne vyplýva, že územie dnešnej Slovenskej republiky zaujímalo v plánoch generálneho štábu rakúskej armády, a najmä jej severovýchodnej časti mimoriadne dôležité postavenie. Závažnosť tohto materiálu pre poznanie vojenských dejín Slovenska v prvých deceniách 19. storočia vystupuje do popredia aj preto, že je to vlastne prvý poznateľný prameň, ktorý sa komplexne zaoberá problematikou obrany severného oblúka karpatských pohorí pred útokom ruských vojsk z vtedajšej rakúskej Haliče. Aj keď vojna medzi Rakúskom a Ruskom v tomto období nevypukla, možno oprávnenne predpokladať, že Hartliebov elaborát z generálneho štábu rakúskej armády z decembra 1811 sa stal základným koncepčným materiálom pre spracovanie ďalších plánov obrany karpatských pohorí v druhej polovici 19. storočia pred vypuknutím prvej svetovej vojny. Tieto materiály však treba objaviť v Kriegsarchive vo Viedni a prezentovať ich slovenskej odbornej i širokej verejnosti.

Nakoniec si dovoľujeme vysloviť poznámku, že Hartlieb veľmi dobre poznal, možno aj z vlastnej autopsie, geografiu dnešných slovenských karpatských pohorí, náročnú konfiguráciu terénu, ako aj cesty nimi prechádzajúce, ktoré práve v prípade vojny s Ruskom mali pre habsburskú monarchiu nezastupiteľný vojensko-strategický význam. Treba tiež povedať, že jeho úsudku ako vojenského dôstojníka neunikli ani etnické a hospodárske aspekty, ktoré v prípade vojny s Ruskom mohli zohrať svoju úlohu na predpokladaných vojenských frontoch. Usudzujeme, že pri spracovaní vojenskej inštrukcie využil všetky dovtedy publikované informácie o území vtedajšieho Horného Uhorska a mimoriadne profesionálne a tvorivo ich premietol do plánov operačnej činnosti rakúskej armády. Týka sa to najmä vojensko-operačného vyhodnotenia strategických smerov predpokladaného útoku ruských vojsk do Uhorska, ako aj následnej aktívnej obrany karpatských pohorí rakúskou armádou. Jeho vojensko-strategický odhad, že nepriateľ využije predovšetkým strategický smer svojho útoku na Uhorsko cez Dukliansky priesmyk na Prešov a ďalej na Košice, sa v plnej miere potvrdil v realite rokov v prvej aj druhej svetovej vojny, pochopiteľne, v modifikovaných vojensko-technických a politických podmienkach. V týchto súvislostiach sa potvrdil aj jeho názor, že armáda, ktorá chce zabrániť preniknutiu nepriateľských vojsk cez Karpaty, musí svoje hlavné obranné sily sústrediť do priestoru Prešova a jeho bezprostredného okolia.

Okrem nespornej hodnoty tohto prameňa pre teóriu vojenského myslenia rakúskeho generálneho štábu na začiatku 19. storočia predstavuje inštrukcia kpt. Hartlieba aj neoceniteľný

prameň pre zemepisný (orografický) a historický miestopis Slovenska tých čias. Z precíznej presnosti určovania zemepisných a sídelných útvarov usudzujeme, že pri spracovávaní inštrukcie použil vtedy už vydanú mapu Uhorska (1806) od J. Lipského, ako aj jeho Repertorium (1808), čo je evidentné najmä pri pomenovaní sídlisk v nemeckej, maďarskej a slovenskej mutácii. Podľa Lipského mapy určuje aj nomenklatúru orografických celkov. Jedinou výnimkou sú Slanské vrchy, ktoré označuje ako Železni Wrch, poznámkou však spresnil, že toto pohorie je známe aj pod názvom Sóvarer Gebirg, teda Slanské vrchy.

Z hľadiska vtedajšej odbornej terminológie je pozoruhodné, že pre pomenovanie z vojenského hľadiska významných geografických prvkov, ako aj pomenovanie prvkov vo vojenstve používal zväčša francúzsku vojenskú terminológiu. Ako príklad uvedieme Detachment (vojenský oddiel, jednotka), Crête (horský hrebeň), Tête de pont (predmostie) a iné. Pre zaujímavosť uvedieme, že pre horský masív južnej časti Malej Fatry použil dnes už archaické pomenovanie Klater-Alpen, teda horský masív Kľaku (1352 m).

Aj z týchto skôr doplňujúcich poznámok k vojenskej inštrukcii obrany Karpát z roku 1811 je zrejme, že vojenské myslenie, spojenie vojenskej teórie s možnou realitou vplývali na tvorivé rozpracovanie plánov obrany Karpát na úrovni generálneho štábu rakúskej armády na začiatku 19. storočia. Dosiachnutá kvalita tejto operačnej vojenskej inštrukcie na obranu Karpát svedčí nielen o dobrej úrovni rakúskeho vojenského školstva tých čias, ale aj o kvalitných kartografických dielach s vyčerpávajúcimi titulmi geografickej literatúry, ktoré doplňovali popisné faktografické situačné správy, vyhotovované dôstojníkmi rakúskeho generálneho štábu z inšpekčných ciest po posádkach monarchie. Aj keď tieto materiály sledovali najmä vojensko-informačné ciele, vo svojom obsahu registrujú množstvo vtedajších, podrobných údajov o slovenských reáliách, čo slovenská vojenská historická veda doteraz náležite nevyužila. Jedinečné materiály v tomto smere uchováva práve Kriegsarchiv vo Viedni, a bez poznania jeho bohatých fondov je ťažko mysliteľné hlbšie spoznať aj slovenské vojenské dejiny od 16. do začiatku 20. storočia.